

УДК: 341.31+316.485.26]:341.231.14]:340.13](045)

*Антон Вікторович Науменко,
аспірант відділу теорії держави і права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України
ORCID: 0009-0006-7653-0819*

ПОНЯТТЯ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В КОНТЕКСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

Постановка проблеми. Права людини є цивілізаційним надбанням людства, багатовимірним явищем, джерелом змісту права та його цінності. Проте «людські права» (за понятійною термінологією С. Головатого) стають надзвичайно вразливими в умовах кризових, «граничних ситуацій», зокрема під час збройних конфліктів, і потребують застосування не лише узвичаєних, усталених у мирний час, а й спеціальних механізмів їх захисту.

Незважаючи на заборону міжнародним правом будь-яких актів агресії, слід констатувати, що воєнні конфлікти залишаються трагічною реальністю і в сучасному світі.

Підтвердженням того є повномасштабна агресія щодо України, що є не лише збройним протистоянням, а й протистоянням «у цивілізаційному та екзистенційному вимірах» [1, с. 35].

За даними Стокгольмського міжнародного інституту дослідження миру СІПРІ (анг. SIPRI – Stockholm International Peace Research Institute – незалежний міжнародний інститут з дослідження проблем конфліктів, озброєнь, контролю над озброєннями та роззброєнням, заснований у 1966 р.), у 2011 році на планеті було зареєстровано 98 випадків організованого насильства, що призводили до загибелі не менше 25 осіб упродовж одного року (поріг обліку UCDP) [2, с. 38].

Нині, як зазначила президентка Міжнародного Комітету Червоного Хреста (МКЧХ) Мір'яна Споляріч Еггер, у світі існує понад 120 збройних конфліктів, які є причиною масових людських жертв і надзвичайних гуманітарних наслідків. Зі зрозумілих причин фокус уваги світової спільноти зосереджений на подіях на Близькому Сході та на ситуації в Україні [3].

Саме за таких умов надзвичайної актуальності набувають питання забезпечення захисту прав людини, що залежать, з-поміж інших чинників, від визначення природи збройного протистояння, його виду, часових, просторових рамок та інших характеристик.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика дослідження збройних конфліктів не є новою у правовому дискурсі, адже вони супроводжують людство на всьому шляху його існування.

У 1990-х роках означився окремий напрям наукових досліджень щодо проблем збройних конфліктів і було засновано ряд спеціалізованих наукових центрів – Товариство дослідників проблем миру та конфліктів при Гамбурзькому університеті (Німеччина), Центр дослідження миру та конфліктів при Копенгагенському університеті (Данія), Центр дослідження соціальних конфліктів (Нідерланди) та ін. [4, с. 129]. Тілман Брюк акцентує, що «наси́льство формує залежність, від якої часто буває важко позбутися (або цикли насильства, з яких важко вийти) – саме для цього потрібні інститути миру та безпеки. Створення таких інститутів потребує виваженої і чітко скоординованої політики» [2, с. 1].

Стокгольмський міжнародний інститут дослідження миру (СІПРІ), що вважається одним із провідних незалежних аналітичних центрів з проблем конфліктів, запровадив випуск Щорічника СІПРІ, головною метою видання якого є заповнення прогалин у сфері протидії збройному насильству в розрізі поглиблення розуміння концептів безпеки, насильницьких конфліктів і миру, сприяючи таким чином удосконаленню політичних рішень у напрямі більш мирного, безпечного і справедливого світу. У виданні наводиться більш глибоке розуміння насильницьких конфліктів, що може бути корисним у правозастосовній сфері [2, с. 1].

Науковиця Г. Луцишин виокремила відомих зарубіжних вчених, які аналізували причини виникнення збройних конфліктів та способи запобігання їм: З. Бжезінський, Дж. Джоулвен, Г. Кіс-

сінджер, Дж. Кеннан, Дж. Мак-Конелл, Дж. Робертсон, С. Гантінгтон [4, с. 129]. Окрім них, також це питання вивчали: Аннет Ідлер [5], Г'ю Страчан, Сибілла Шайперс (Велика Британія) [6], Аліна-Марія Бізау, Роберт Станчіулеску (Румунія) та ін.

Досліджували збройні конфлікти в різних аспектах і вітчизняні науковці багатьох галузей і напрямів юридичної науки: представники загальнотеоретичного напрямку – О. Богініч, В. Денисов, О. Кресін, Н. Оніщенко, С. Стасюк, М. Топольницька; конституційного права – С. Павлишин; кримінального – В. Попович, М. Сірий; у сфері політичної науки та безпекових досліджень – О. Батрименко, О. Лещенко («Трансформація системи цивільного захисту України в умовах сучасних воєнно-політичних конфліктів гібридного типу», основи національної безпеки, 2020), Г. Луцишин; міжнародного права – В. Дяченко («Ефективність дії норм міжнародного гуманітарного права в їх еволюційному розвитку»); Е. Кузьмін (дослідження «Кваліфікація неміжнародних збройних конфліктів у міжнародному гуманітарному праві: зарубіжний досвід»), Ю. Усманов («Міжнародно-правове забезпечення права на життя в умовах збройних конфліктів та ситуацій насильства всередині держави» (2018); філософсько-соціологічних досліджень – монографія В. Мандрагеля «Причини та характер воєн (збройних конфліктів): філософсько-соціологічний аналіз» (2003) та ін. Однак у існуючих наукових розвідках відсутнє визначення збройного конфлікту крізь призму особливостей захисту прав людини за таких умов, що має значення для подальшого удосконалення та розробки нових правозахисних механізмів.

Мета статті – сформулювати уточнене авторське визначення поняття збройного конфлікту в контексті особливостей захисту прав людини за його умов.

Виклад основного матеріалу. Збройні конфлікти завдають невимовних страждань, щоб не робили для їх запобігання і як би добре не дотримувалися норм міжнародного гуманітарного права. Міжнародний Комітет Червоного Хреста у своєму звіті наголошує, що життєво важливо заохочувати та активізувати всі зусилля для подолання корінних причин конфліктів, таких як бідність, нерівність, неписьменність, расизм, неконтрольоване зростання величезних міст, крах урядових і соціальних структур, корупція, злочинність, організована у світовому масштабі, торгівля наркотиками та зброєю. При цьому спроби з подолання причин конфліктів і зусилля щодо захисту жертв збройних конфліктів мають взаємодоповнювати одне одного [7].

Однак лише заохочення до дотримання міжнародного гуманітарного права недостатньо. Таке заохочення не може слугувати приводом для ігнорування тих фундаментальних проблем, які, крім того, є не лише джерелом конфліктів, а й часто перешкоджають повазі до цього права [7] та ускладнюють можливості його реалізації.

Збройний конфлікт є динамічним соціальним явищем, дослідження якого потребує вдавання до міждисциплінарних підходів та застосування методологічного плюралізму [5, с. 3].

За останні роки у світі сталося принаймні два збройних конфлікти, що трансформували уявлення міжнародної спільноти щодо збройних протистоянь та продемонструвало, що людство так і не навчилося запобігати їм.

У серпні 2021 року Талібан захопив уряд Афганістану після виведення американських військ опісля двох десятиліть війни. Здавалося, що ця подія підтвердила тенденцію розвитку збройних конфліктів, принаймні з кінця холодної війни: що внутрішньодержавні конфлікти та насильство низької інтенсивності стали найбільш актуальними сучасними загрозами безпеці, а насильницькі недержавні актори можуть досягати результатів шляхом асиметричної війни. Занепокоєння з точки зору безпеки викликали притулки для терористів, що сіяли хаос нападами на кшталт трагічних подій «11 вересня». І дійсно, невдовзі посилилася загроза від «Ісламської держави, провінції Хорасан», ще одного недержавного актора, який зміцнився в Афганістані. Ці зміни у внутрішній динаміці конфлікту спантеличили аналітиків, які намагалися зрозуміти, як Талібан зміг протистояти у двадцятилітній війні під проводом США, але потім йому ж створив загрозу інший недержавний актор. Проте в лютому 2022 року неспровоковане вторгнення росії в Україну повернуло звичайну міждержавну війну на перше місце в порядку денному безпеки, викликавши коментарі щодо важливості повернення або продовження геополітики у світових справах. Аналітики перенесли увагу на макрорівень, намагаючись зрозуміти відродження ініційованої державою військової агресії в центрі Європи. Ці дві події своєрідним чином актуалізували проблематику дослідження змін як усередині окремих конфліктів, так і на рівні явища як такого [5, с. 3].

А. Ідлер під динамічністю збройного конфлікту розуміє його мінливість. Подібно до того, як суспільний порядок «є динамікою змін, а не динамікою прогресу», з позиції вченої збройний конфлікт не можна досягнути теологічно. Зміни можуть мати кілька векторів, а не лише прогрес чи регрес; тому динаміка конфлікту, що розвивається, часто розглядається як неоднозначна [5, с. 6].

Посилаючись на зміни у практиці ведення війни, Г'ю Страчан та Сибілла Шайперс зазначають, що вони «можуть набувати форму маятника», який коливається вперед і назад [6, с. 16]. Ця перспектива ставить під сумнів погляди на конфлікт, які спираються на лінійній концепції часу та бачать конфлікт або його вплив як прогресуючий в одному напрямі (наприклад, перемога однієї сторони конфлікту або набуття більш чи менш насильницького характеру). У дослідженнях щодо вирішення конфліктів зазвичай визначають окремо фази, часто для того, щоб спрогнозувати, коли конфлікт може «дозріти» для вирішення, або щоб виявити механізми ескалації насильства. А. Ідлер пропонує вивчення змін у збройному конфлікті за п'ятьма вимірами: актори, методи, ресурси, середовище, вплив, що дає змогу дослідити, як зміни можуть бути нелінійними, діалектичними, регресивними чи трансформаційними та включати розриви в кожному вимірі [5, с. 4, 6].

Зміни у збройному конфлікті, чи війні, впливають на його характер на макрорівні, включаючи ступінь глобальності та факторності впливу у часі (десятиліття, століття або навіть довше), що зумовлюються довгостроковими трансформаціями в соціальних і технологічних основах ведення війни; створюють виклики державній монополії на насильство, зміні ролі державних і недержавних акторів у конфліктах [5, с. 4].

Зміни в перших чотирьох вимірах можуть вплинути на п'ятий вимір, а, саме, призвести до зміни наслідків, які конфлікт має для людей та суспільств, його впливу. Наслідки можуть бути як позитивними, так і негативними, залежно від передбачуваної точки зору щодо критеріїв оцінки. Тим не менш, беззаперечним є твердження, що конфлікт впливає на людей через шкоду, включаючи фізичну, не фізичну (зокрема, матеріальну) та довгострокову шкоду [5, с. 8].

Теоретичні, концептуальні та аналітичні інструменти для розуміння трансформацій збройних конфліктів можуть допомогти передбачити майбутні зміни та зміцнити зусилля з їх запобігання та раннього запобігання. До того ж такі зусилля можуть допомогти пом'якшити наслідки таких змін, або спрямувавши їх на менш згубний шлях, або запровадивши відповідні заходи для полегшення людських страждань [5, с. 8].

Зміни у збройних конфліктах безпосередньо впливають на можливості захисту прав людини під час таких кризових виняткових умов.

Вчені лише почали з'ясовувати, як загальна зміна характеру збройних конфліктів пов'язана зі змінами всередині окремих конфліктів; наприклад, якою мірою технічний прогрес у всьому світі просочується до бойових дій в окремих конфліктах – або як події на театрах конфліктів, такі як розгортання нової зброї, впливають на те, як ведуться війни загалом. Проте ці зміни в конфліктах сприяють їх летальності. Вони заважають окремим особам захистити себе та перешкоджають захисту цивільних осіб зовнішніми суб'єктами [5, с. 3].

Як показує історичний досвід, міжнародні норми не встигають за темпами розвитку інновацій у військовій сфері. Зокрема, уже більше ніж п'ятнадцять років тривають дискусії серед країн навколо необхідності врегулювання використання дронів з воєнною метою. І дотепер ще немає узгодженості з цього питання, водночас саме цілеспрямовані атаки за допомогою дронів під час деяких збройних конфліктів уможливлювали кардинально змінити хід подій [8].

Швидкий розвиток технологій і модернізація видів зброї створили запит на оновлення підходів права війни, зокрема й у контексті оцінювання його порушення. Саме збройний конфлікт в Україні став тим викликом для збудованої в середині минулого століття системи міжнародного гуманітарного права, що змушує її оновлюватися [8].

Отже, відповідні теорії для вивчення та вирішення таких змін викликають нагальне занепокоєння як для науковців, так і для практиків. Конфлікти, що відбуваються в регіонах, що включають такі країни, як Афганістан, Колумбія, Демократична Республіка Конго чи Сирія, викликали величезні надзвичайні ситуації. У 2023 році близько 15,3 мільйона сирійців потребували гуманітарної допомоги – ще до того, як 6 лютого 2023 року в регіоні стався смертоносний землетрус [5, с. 4].

Оскільки збройні конфлікти еволюціонують з часом, набувають нових форм та характеристик і тому, незважаючи на проведені значні спроби кодифікації звичаїв та законів війни, а також вагомі

наукові напрацювання у цій сфері, сучасне гуманітарне право не в змозі вирішити всі нагальні спірні питання щодо збройних конфліктів [9, с. 187].

Чітке з'ясування ознак, характеру, виду збройного конфлікту, а також його правова оцінка є головними важелями для визначення обсягу норм права, що підлягають до застосування в умовах того чи іншого збройного конфлікту, що є визначальним не лише для заповнення прогалів у міжнародному гуманітарному праві, а й для ефективного захисту жертв конфліктів [9, с. 187].

Для цілей МГП дослідження існуючих класифікацій збройних конфліктів має практичне значення, щонайменше, у двох аспектах: оскільки не всі його норми є застосовними до усіх видів збройних конфліктів, ідентифікація виду збройного конфлікту є основою як для з'ясування діапазону норм МГП, які можуть або не можуть бути застосованими безпосередньо до конкретного конфлікту; так і у визначенні сторін та інших учасників, що беруть у ньому участь, та, відповідно, їх прав, обов'язків та відповідальності (якщо вони є) за порушення МГП [10].

Незважаючи на суттєві правові та гуманітарні наслідки, що виникають внаслідок збройного конфлікту, договірне право не містить всебічного та точного визначення поняття збройного конфлікту. Тлумачення та роз'яснення цієї дефініції значною мірою залежить «від практики держав, міжнародних судів та вчених-правознавців» [11, с. 59].

У практичній площині послуговуються дефініцією, наданою Міжнародним трибуналом для колишньої Югославії у справі *The Prosecutor v. Dusko Tadic*: збройний конфлікт наявний щоразу, коли відбувається застосування збройної сили між державами або має місце тривале збройне насильство між органами державної влади та організованими збройними групами, або між такими групами всередині держави (рішення Апеляційної палати Міжнародного трибуналу для колишньої Югославії у справі *The Prosecutor v. Dusko Tadic a/k/a «DULE»* від 02.10.1995, п. 70) [12, с. 142].

Розрізняють збройні конфлікти міжнародного (МЗК) і неміжнародного характеру (ЗКНМХ), їх ознаки окреслені, відповідно, у спільній ст. 2 Женевських конвенцій 1949 року (далі – ЖК), ч. 4 ст. 1 Додаткового протоколу до ЖК, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протоколу I) та у спільній ст. 3 ЖК, ст. 1 Додаткового протоколу щодо захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (ДП II) [12, с. 142].

Щодо ЗКНМХ у ст. 1 ДП II зазначено, що це всі збройні конфлікти, що відбуваються на території будь-якої високої договірної сторони між її збройними силами або іншими організованими збройними групами, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, здійснюють контроль над частиною її території, що дає їм змогу здійснювати безперервні й погоджені бойові дії.

Однак важливо підкреслити, як акцентував МКЧХ у документі «How is the Term “Armed Conflict” Defined in International Humanitarian Law?» (2008), створеному з метою дослідження та висвітлення переважної правової думки щодо визначення існуючих видів збройного конфлікту, що ситуація може розвиватися від одного типу конфлікту до іншого, залежно від обставин, які склалися в певний момент [13].

До того ж виокремлюють ситуації, за яких більше ніж один збройний конфлікт існує паралельно з іншими, та має, або набуває різних характеристик, та ситуації, що не підпадають під кваліфікацію збройного конфлікту [10], так звані відмінні від збройного конфлікту.

Традиційно окреслюють п'ять типів МЗК: застосування збройної сили між державами, національно-визвольна боротьба, воєнна окупація, інтернаціоналізація ЗКНМХ через загальний контроль, інтернаціоналізований ЗКНМХ на території іноземної держави. Щодо ЗКНМХ визначається два різновиди: держава проти антиурядових збройних сил або організованої збройної групи, що перебуває під відповідальним командуванням і контролює територію; тривале збройне насильство між державними органами та організованими збройними групами або лише між такими групами [10].

За останнє десятиліття МКЧХ спостерігає низку змін щодо характеру участі збройних угруповань у збройних конфліктах. Прикладами таких трансформацій є підтримка, надавана коаліціями держав урядам, що беруть участь у неміжнародних конфліктах, несанкціоноване застосування сили державами на іноземній території, поява коаліцій озброєних груп з різним рівнем організації та поширення або об'єднання таких груп [14, с. 6]. Правова думка щодо цих змін, а також те, як до них адаптується законодавство, викладено в новому аналітичному висновку МКЧХ «How is the term “Armed Conflict” defined in international humanitarian law? (2024)» (а також у коментарях до

Женевських конвенцій та звітах з тематики «Міжнародне гуманітарне право та виклики сучасних збройних конфліктів») [15].

У документі також наведено методологію, що використовується для визначення кількох правових питань, пов'язаних з класифікацією, зокрема, щодо того, коли існує збройний конфлікт та відколи його вважати припиненим; ідентифікації МЗК за дорученням; ЗКНМХ, що включають коаліції; визначення сторін у конфліктах за участю багатонаціональних сил; підходу, заснованого на підтримці; питання включення озброєної групи до складу держави-учасниці; географічної сфери поширення МГП під час неміжнародних збройних конфліктів [15].

Однією з особливостей правового регулювання в умовах збройного конфлікту є те, що сама наявність збройного конфлікту є «тригером», тобто зумовлюючим фактором, для взаємодоповнювального застосування норм різних галузей права, зокрема МГП і МППЛ (у контексті їх співіснування відповідно до правової позиції Міжнародного суду (Консультативний висновок у справі «Правові наслідки будівництва стіни на окупованій Палестинській території») [12, с. 145]). Оскільки міжнародне гуманітарне право, за своєю суттю, є сукупністю норм, застосованих до збройних конфліктів, існування ситуації, що прирівнюється до збройного конфлікту, є умовою для того, щоб воно могло бути застосоване разом з міжнародним правом прав людини. Однак слід зазначити, що низка зобов'язань з міжнародного гуманітарного права потребує вжиття заходів до початку конфлікту або після його завершення. Наприклад, держави повинні забезпечувати підготовку своїх збройних сил з питань міжнародного гуманітарного права з метою запобігання потенційним зловживанням; на державному рівні повинно заохочуватись викладання міжнародного гуманітарного права цивільному населенню; має бути прийнято національне законодавство для реалізації його відповідних положень, враховуючи зобов'язання включити відповідальність за воєнні злочини до внутрішнього законодавства; держави також повинні переслідувати осіб, які скоїли воєнні злочини. Одна з категорій воєнних злочинів, серйозні порушення Женевських конвенцій та Протоколу І, повинні переслідуватися відповідно до принципу універсальної юрисдикції, тобто незалежно від місця скоєння злочину та громадянства правопорушника та жертв. Тобто деякі порушення міжнародного гуманітарного права можуть бути встановлені, а їхні винуватці покарані поза часовими рамками та територіальним контекстом збройного конфлікту [16, с. 33].

МКЧХ акцентує, що МГП застосовується до ситуацій збройного конфлікту, фактичного стану збройних дій [14, с. 5], але у строгому сенсі таке застосування має місце не лише під час збройних конфліктів. У такому розумінні встановлення наявності збройного конфлікту не сигналізує, *strictu sensu*, про початок застосування МГП. Перша (спільна) стаття Женевських конвенцій вимагає від держав «поважати та забезпечувати дотримання (Конвенцій) за будь-яких обставин». Крім того, майже весь спектр договорів, що обмежують або забороняють використання певних видів зброї, які також вважаються частиною МГП, включають зобов'язання для держав, які є їх учасниками, про застосування їх вимог за будь-яких умов, незалежно від існування конфлікту, зокрема, щодо заборони на накопичення протипіхотних мін, касетних боеприпасів, біологічної та хімічної зброї, а також зобов'язання, пов'язані з продажем та передачею звичайної зброї [14, с. 6].

Після збройного конфлікту сторони також зберігають кілька зобов'язань щодо МГП. Наприклад, після закінчення МЗК вони повинні дотримуватися правил поведінки з особами, що перебувають під їхнім захистом, включаючи військовополонених (ВПО) та інтернованих цивільних осіб, які залишаються під захистом відповідної Конвенції до їх остаточного звільнення та репатріації (для військовополонених), або до звільнення, репатріації чи відновлення (для інтернованих цивільних осіб). У неміжнародних конфліктах особи, що перебувають під захистом згідно зі спільною ст. 3, п. 2, продовжують «користуватися захистом статті, доки внаслідок збройного конфлікту вони перебувають у ситуації, для якої спільна стаття 3 його гарантує», або доки інші правові рамки не забезпечать більш сприятливий захист. У деяких випадках закінчення воєнних дій сигналізує про початок застосування певних норм МГП. Наприклад, ст. 6 (п. 5) Додаткового протоколу II (ДП II), що стосується амністій, та деяких зобов'язань щодо МГП, пов'язаних з утилізацією певних видів зброї та залишків війни. Також, згідно з ДП II, особи, позбавлені волі або чия свобода обмежена після конфлікту з причин, пов'язаних з цим конфліктом, користуються ключовими гарантіями Протоколу [14, с. 6–7].

Крім того, важливо нагадати, що в міжнародних збройних протистояннях інтенсивність насильницьких дій та рівень організованості озброєної групи (чи груп) [14, с. 13–15] відіграє визначальну роль у застосуванні міжнародного гуманітарного права і, отже, режиму одночасного застосування зводів норм права. Щоб відрізнити збройний конфлікт від інших форм насильства, таких як внутрішні заворушення та напруженість, акти бандитизму, ситуація повинна досягти певного порогу конфронтації. Це питання є актуальним для активації дії певних норм міжнародного гуманітарного права [16, с. 39–40].

У випадку міжнародних збройних конфліктів іноді буває надзвичайно складно встановити момент його початку.

Загалом, на державу в умовах конфліктів покладаються підвищені зобов'язання [17, с. 273], однак при цьому враховується наявність у неї дійсної можливості для вжиття усіх належних та розумних заходів щодо їх виконання.

Зобов'язання держави щодо прав людини в умовах конфліктів передбачають як звичайні обов'язки, так і специфічні. Дотримання їх залежить від статусу держави в конфлікті та контролю над територією (юрисдикції). Зокрема, додаткові зобов'язання у сфері прав людини можуть виникати у держави, яка контролює певну територію, навіть якщо існуючу ситуацію не можна ідентифікувати окупацією [17, с. 274].

У науковій літературі наявна значна варіативність у визначенні поняття збройного конфлікту. Доволі поширеною є позиція, згідно з якою збройний конфлікт аналізується як різновид соціального конфлікту [18, с. 84; 19, с. 7], з підкресленням його характерної особливості – застосування сторонами конфлікту з метою досягнення своїх цілей будь-якої зброї чи збройної сили [18, с. 84], або загрози її застосування. При цьому слід акцентувати, що для кваліфікації ситуації як збройного конфлікту таке протистояння має досягати певного порогу організованості, інтенсивності.

С. Стасюк, досліджуючи історичний досвід розв'язання збройних конфліктів, зосереджує увагу на поступовій заміні терміна «війна» відносно новим поняттям «збройний конфлікт», «яке охоплює усі ситуації активного збройного протистояння сторін, незалежно від масштабів та інтенсивності застосування сили», правовому визначенні війни та збройного конфлікту як окремих різновидів військової практики та акцентує на актуальності з'ясування цих питань при зростанні соціального насильства: етнічні чистки, відновлення «порядку» за надзвичайних ситуацій у «зонах нестабільності», «гуманітарні інтервенції», окремі збройні акції тощо. На підставі вищеведеного науковець вважає, що збройний конфлікт – це усі види організованих форм збройних сутичок соціальних сил як усередині держави, так і на міждержавному рівні, або між коаліціями держав, які характеризуються достатнім рівнем керованого збройного насильства, переходом від мирних до військових способів життєдіяльності з неминучим широким порушенням прав та свобод населення [20, с. 12].

В. Попович обґрунтовує, що поняття «збройний конфлікт» є ширшим, ніж такі поняття, як «війна», «агресивна війна», «військовий конфлікт», «військові дії» і «воєнний конфлікт» та пропонує визначення збройного конфлікту з одночасним розмежуванням їх на види: як одного із видів соціальних конфліктів, що виникає між державами (міжнародний збройний конфлікт) або між збройними силами або іншими організованими збройними групами однієї держави, які, перебуваючи під відповідальним командуванням, контролюють частину її території (неміжнародний збройний конфлікт), характеризується високим рівнем розвитку протиріч у відносинах між ними та вирішується за допомогою використання зброї. На думку вченої, використання поняття «збройний конфлікт» у положеннях статей 436, 437, 438, 447 КК України дасть змогу поширити дію цих статей не тільки на міжнародні збройні конфлікти, а й на внутрішні, як того вимагає Другий додатковий протокол до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року [19, с. 7].

С. Павлишин наголошує на необхідності використання в сучасній правничій науці саме терміна «збройний конфлікт» та надає його багатоаспектне визначення. З позиції вченої, «збройний конфлікт» є відкритим зіткненням на відповідній території двох чи більше збройних угруповань, з загрозою використання чи прямого використання зброї, насилля, порушенням визнаних державних та міжнародних звичаїв чи домовленостей щодо конституційного ладу держави, обмеження прав і свобод людини і громадянина, неспроможності діяльності місцевого самоврядування, з установленим тимчасовим контролем злочинного угруповання на даній території, задля досягнення їхніх

незаконних цілей, що має тимчасовий або тривалий характер і діє до моменту знешкодження таких угруповань і встановлення режиму законності на відповідній території [21, с. 46–47].

Відповідно виокремлює такі ознаки вищенаведеного поняття: 1) відкритий характер конфлікту; 2) наявність мінімум двох сторін (одна з яких – уповноважений орган державної влади); 3) зіткнення відбувається на певній території; 4) загроза використання або ж пряме використання зброї та насилля; 5) збройний конфлікт завжди супроводжується порушенням визнаних державних та міжнародних звичаїв чи домовленостей; 6) можлива загроза зміни конституційного ладу держави, обмеження прав і свобод людини і громадянина, неспроможності діяльності місцевого самоврядування; 7) здійснюється тимчасовий контроль на даній території за злочинним угрупованням; 8) діє для досягнення незаконних цілей відповідних угруповань; 9) тимчасовий або тривалий характер конфлікту; 10) таке становище триває до моменту знешкодження таких угруповань та встановлення законності на наданій території [21, с. 46–47].

М. Топольницька розуміє природу збройного конфлікту як досягнення такого ступеня протистояння між противниками (організованими недержавними збройними групами, державами, збройними коаліціями), яке супроводжується використанням збройних ресурсів, що спирається на політичні, економічні та культурні спроможності сторін-противників, з метою досягнення певних політичних цілей, зокрема нав'язування противнику власних інтересів, отримання контролю над частиною території противника або завоювання суверенної держави, а також людськими жертвами та заподіянням шкоди критичній інфраструктурі [22, с. 6–7].

У дійсності будь-який конфлікт неминуче збільшує кількість і ступінь порушень прав, тому питання механізмів їх захисту набуває особливої гостроти. В умовах конфліктів визначаються такі механізми захисту прав людини: 1) звичайні механізми захисту прав – до них належать усі ті механізми, що застосовуються і без умов конфлікту (судові та позасудові; національні та міжнародні; універсальні, регіональні, національні тощо); 2) спеціальні механізми захисту прав – належать усі надзвичайні та тимчасові механізми (ними можуть бути, до прикладу, спеціальні комісії та органи, польові та моніторингові місії, установи, призначені для транзитивної юстиції тощо) [23, с. 264].

Висновки. Тож на підставі аналізу наявних визначень збройного конфлікту можна виокремити такі основні характерні ознаки поняття збройного конфлікту:

- динамічне соціальне явище (А. Ідлер) [5, с. 3];
- різновид соціального конфлікту (С. Стасюк [18, с. 84]; В. Попович [19, с. 7]);
- відбувається із застосуванням зброї або із загрозою її застосування (С. Стасюк [18, с. 84]; В. Попович [19, с. 7], С. Павлишин [21, с. 46–47]);
- може відбуватися між регулярними (урядовими) збройними силами, між регулярними (урядовими) збройними силами і антиурядовими або іншими організованими збройними групами або тільки між організованими збройними групами без участі урядових сил (О. Сенаторова [23, с. 144]), при цьому слід враховувати можливу варіативність у комбінаціях задіяності акторів та сучасні трансформації щодо участі озброєних груп у конфліктах (аналітичний документ МКЧХ (2024) [14, с. 6]);
- неминуче призводить до широкого порушення прав та свобод людини (С. Стасюк [20, с. 12], Ю. Разметаєва [17, с. 274]);
- потребує застосування як звичайних, так і спеціальних механізмів захисту прав людини (Ю. Разметаєва [17, с. 274]).

З метою поглибленого розкриття взаємозв'язку між правовими категоріями, що впливають на стан і гарантування прав людини в умовах збройного конфлікту, можна сформулювати таке уточнене визначення збройного конфлікту крізь призму особливостей захисту прав людини за таких умов: збройний конфлікт є динамічним соціальним явищем, різновидом соціального конфлікту, що може відбуватися як між державними, так і недержавними акторам (суб'єктами), із застосуванням зброї чи з загрозою її застосування, неминуче призводить до порушення прав людини та у зв'язку з цим потребує застосування як звичайних, так і спеціальних механізмів їх захисту.

Список використаних джерел

1. Особливості міжнародно-правового захисту цивільного населення в сучасних збройних конфліктах: колективна моногр.: До 75-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України /

- В. Н. Денисов, К. О. Савчук, І. М. Проценко, Я. А. Павко та ін.; за заг. ред. В. Н. Денисова, д. юрид. наук, проф. Київ: Парлам. вид-во, 2023. 592 с.
2. СІПРІ 2013: озброєння, роззброєння та міжнародна безпека: щорічник: (пер. з англ.) Стокгольм. міжнар. ін-т дослідження миру; Укр. центр екон. і політ. досліджень ім. О. Разумкова. Київ: Заповіт, 2014. 520 с. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/SIPRIYB13UKR.pdf> (дата звернення: 25.02.2026).
3. Перепада О. Президентка МКЧХ: У світі нині понад 120 збройних конфліктів. 12.11.2024. URL: <https://www.dw.com/uk/prezidentka-mkch-u-sviti-zaraz-ponad-120-zbrojnih-konfliktiv/a-70761876> (дата звернення: 22.06.2025).
4. Луцишин Г. Особливості сучасних збройних конфліктів в умовах глобалізації. *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. 2014. Вип. 26. С. 128–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unir_2014_26_23 (дата звернення: 25.02.2026).
5. Idler Annette. (2023). Change in armed conflict: An introduction. *International Political Science Review*. Vol. 45(1). P 3–14. (Original work published 2024). <https://doi.org/10.1177/01925121231177368>
6. Strachan Hew and Sibylle Scheipers. *The Changing Character of War*. Oxford: Oxford University Press. 2011. <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199596737.001.0001>
7. Report on the Protection of War Victims. Prepared by the ICRC. Geneva. June 1993. URL: https://casebook.icrc.org/case-study/icrc-protection-war-victims?afd_azwaf_tok=ey (дата звернення: 25.02.2026).
8. Павлюк А. Міжнародне гуманітарне право: чи є у нього майбутнє. 2022. URL: <https://justtalk.com.ua/post/mizhnarodne-gumanitarne-pravo-chi-e-u-nogo-majbutne> (дата звернення: 25.02.2026).
9. Кузьмін Е. Е. Поняття збройного конфлікту: первісні роздуми. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Одеса, 2014. № 12. Т. 2. С. 187–190.
10. International Humanitarian Law and Human Rights. HELP. Human Rights Education for legal professionals Programme Counsil of Europe. URL: <https://help.elearning.ext.coe.int/course/section.php?id=88694> (дата звернення: 25.02.2025).
11. Нільс Мельцер. Міжнародне гуманітарне право. Загальний курс. Довідкове видання. МКЧХ. 2020. 396 с.
12. Науменко А. В. Дерогація в умовах збройних конфліктів (контекст загальної теорії права). *Наука і техніка сьогодні*. 2025. № 1(42) 2025. С. 135–152. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-1\(42\)-135-152](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-1(42)-135-152)
13. ICRC. How is the Term “Armed Conflict” Defined in International Humanitarian Law? Opinion Paper, March 2008. URL: <https://www.refworld.org/reference/research/icrc/2008/en/56764> (дата звернення: 25.02.2025).
14. ICRC. How is the Term “Armed Conflict” Defined in International Humanitarian Law? Opinion Paper, 16.04.2024. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/document_new/file_list/armed_conflict_defined_in_ihl.pdf (дата звернення: 25.02.2025).
15. ICRC 2024 Opinion Paper – How is the term “Armed Conflict” defined in international humanitarian law? ICRC. URL: <https://www.icrc.org/en/document/icrc-opinion-paper-how-term-armed-conflict-defined-international-humanitarian-law> (дата звернення: 25.02.2025).
16. International legal protection of human rights in armed conflict. UN. Office of the High Commissioner for Human Rights. 2011. 120 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/717182?ln=ru&v=pdf> (дата звернення: 25.02.2025).
17. Разметаєва Ю. С. Доктрина та практика захисту прав людини: навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О. О., 2018. 364 с.
18. Стасюк С. В. Історико-правова традиція регулювання збройних конфліктів: дис. ...кандидата юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 202 с.
19. Попович В. П. Імплементація норм міжнародного гуманітарного права у кримінальне законодавство України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 23 с.
20. Стасюк С. В. Історико-правова традиція регулювання збройних конфліктів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2011. 20 с.
21. Павлишин С. Я. Захист прав і свобод людини в умовах збройного конфлікту: дис. ...кандидата юрид. наук: 12.00.02. Ужгород, 2017. 216 с.
22. Топольницька М. І. Зміна правових систем в умовах збройного конфлікту: досвід країн колишньої Югославії та України (2014 – перша половина 2021 рр.): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Ужгород, 2023. 20 с.
23. Сенаторова О. В. Права людини і збройні конфлікти: навч. посіб. Київ: ФОП Голембовська О. О., 2018. 208 с.

References

1. Osoblyvosti mizhnarodno-pravovoho zakhystu tsyvilnoho naseleennia v suchasnykh zbroinykh konfliktakh: kolektyvna monohr. Do 75-richchia Instytutu derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy / V. N. Denysov, K. O. Savchuk, I. M. Protsenko, Ya. A. Pavko ta in.; za zah. red. V. N. Denysova, d. yuryd. nauk, prof. Kyiv: Parlam. vyd-vo, 2023. 592 s. (in Ukr.).
2. SIPRI 2013: ozbroiennia, rozzbroiennia ta mizhnarodna bezpeka: shchorichnyk: (per. z anh.) Stockholm. mizhnar. in-t doslidzhennia myru; Ukr. tsentr ekon. i polit. doslidzen im. O. Razumkova. Kyiv: Zapovit, 2014. 520 s. URL: <https://www.sipri.org/sites/default/files/SIPRIYB13UKR.pdf> (data zvernennia: 25.02.2026) (in Ukr.).
3. Perepadia O. Prezydentka MKChKh: U sviti nini ponad 120 zbroinykh konfliktiv. 12.11.2024. URL: <https://www.dw.com/uk/prezydentka-mkch-u-sviti-zaraz-ponad-120-zbrojnih-konfliktiv/a-70761876> (data zvernennia: 22.06.2025) (in Ukr.).
4. Lutsyshyn H. Osoblyvosti suchasnykh zbroinykh konfliktiv v umovakh hlobalizatsii. *Ukrainska natsionalna ideia: realii ta perspektyvy rozvytku*. 2014. Vyp. 26. S. 128–133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unir_2014_26_23 (data zvernennia: 25.02.2026) (in Ukr.).
5. Idler Annette. (2023). Change in armed conflict: An introduction. *International Political Science Review*. Vol. 45(1). P. 3–14. (Original work published 2024) <https://doi.org/10.1177/01925121231177368>
6. Strachan Hew and Sibylle Scheipers. *The Changing Character of War*. Oxford: Oxford University Press. 2011. <https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199596737.001.0001>
7. Report on the Protection of War Victims. Prepared by the ICRC. Geneva. June 1993. URL: https://casebook.icrc.org/case-study/icrc-protection-war-victims?afd_azwaf_tok=ey (data zvernennia: 25.02.2026).
8. Pavliuk A. Mizhnarodne humanitarne pravo: chy ye u noho maibutnie. 2022. URL: <https://justtalk.com.ua/post/mizhnarodne-gumanitarne-pravo-chi-e-u-nogo-majbutne> (data zvernennia: 25.02.2026) (in Ukr.).
9. Kuzmin E. E. Poniattia zbroinoho konfliktu: pervisni rozdumy. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu*. Odesa, 2014. № 12. t. 2. S. 187–190 (in Ukr.).
10. International Humanitarian Law and Human Rights. HELP. Human Rights Education for legal professionals Programme Council of Europe. URL: <https://help.elearning.ext.coe.int/course/section.php?id=88694> (data zvernennia: 25.02.2025).
11. Nils Meltser. Mizhnarodne humanitarne pravo. Zahalnyi kurs. Dovidkove vydannia. MKChKh. 2020. 396 s. (in Ukr.).
12. Naumenko A. V. Derohatsiia v umovakh zbroinykh konfliktiv (kontekst zahalnoi teorii prava). *Nauka i tekhnika sohodni*. 2025. № 1(42) 2025. S. 135–152. [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-1\(42\)-135-152](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2025-1(42)-135-152) (in Ukr.).
13. ICRC. How is the Term “Armed Conflict” Defined in International Humanitarian Law. Opinion Paper, March 2008. URL: <https://www.refworld.org/reference/research/icrc/2008/en/56764> (data zvernennia: 25.02.2026).
14. ICRC. How is the Term “Armed Conflict” Defined in International Humanitarian Law? Opinion Paper, 16.04.2024. URL: https://www.icrc.org/sites/default/files/document_new/file_list/armed_conflict_defined_in_ihl.pdf (data zvernennia: 25.02.2026).
15. ICRC 2024 Opinion Paper – How is the term “Armed Conflict” defined in international humanitarian law? ICRC. URL: <https://www.icrc.org/en/document/icrc-opinion-paper-how-term-armed-conflict-defined-international-humanitarian-law> (data zvernennia: 25.02.2026).
16. International legal protection of human rights in armed conflict. UN. Office of the High Commissioner for Human Rights. 2011. 120 p. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/717182?ln=ru&v=pdf> (data zvernennia: 25.02.2026).
17. Razmietaieva Yu. S. Doktryna ta praktyka zakhystu prav liudyny: navchalnyi posibnyk. Kyiv: FOP Holembovska O. O., 2018. 364 s. (in Ukr.).
18. Stasiuk S. V. Istoryko-pravova tradytsiia rehuliuвання zbroinykh konfliktiv: dys. ...kandydata yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv, 2011. 202 s. (in Ukr.).
19. Popovych V. P. Implementatsiia norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava u kryminalne zakonodavstvo Ukrainy: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08. Lviv, 2010. 23 s. (in Ukr.).
20. Stasiuk S. V. Istoryko-pravova tradytsiia rehuliuвання zbroinykh konfliktiv: avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Kyiv, 2011. 20 s. (in Ukr.).
21. Pavlyshyn S. Ia. Zakhyst prav i svobod liudyny v umovakh zbroinoho konfliktu: dys. ...kandydata yurd. nauk: 12.00.02. Uzhhorod, 2017. 216 s. (in Ukr.).
22. Topolnytska M. I. Zmina pravovykh system v umovakh zbroinoho konfliktu: dosvid krain kolyshnoi Yuhoslavii ta Ukrainy (2014-persha polovyna 2021 rr.): avtoref. dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.01. Uzhhorod, 2023. 20 s. (in Ukr.).

23. Senatorova O. V. Prava liudyny i zbroini konflikty: navch. posib. Kyiv: FOP Holembovska O. O., 2018. 208 s. (in Ukr.).

Науменко А. В. Поняття збройного конфлікту в контексті захисту прав людини

У статті здійснено комплексний аналіз існуючих у науковій літературі підходів до визначення поняття «збройного конфлікту», запропонованих представниками різних напрямів юридичної науки. З'ясовано, що збройний конфлікт є динамічним соціальним явищем, дослідження якого потребує вдавання до міждисциплінарних підходів та застосування методологічного плюралізму. Акцентовано, що вивчення феномену збройного конфлікту має міждисциплінарний характер, оскільки це поняття перебуває на перетині правових, політичних, соціологічних і безпекових досліджень.

Поряд з доктринальними визначеннями збройного конфлікту проаналізовано також положення міжнародно-правових актів, зокрема Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них. На основі синтезу виявлених ознак запропоновано уточнене авторське визначення збройного конфлікту в контексті особливостей захисту прав людини за таких умов – збройний конфлікт є динамічним соціальним явищем, різновидом соціального конфлікту, відбувається із застосуванням зброї або із загрозою її застосування, за участі державних або недержавних акторів, неодмінно призводить до порушення прав людини та у зв'язку з цим потребує застосування як узвичаєних (характерних для мирного часу), так і спеціальних механізмів захисту прав людини. Окреслений підхід дає змогу глибше розкрити взаємозв'язок між правовими категоріями, що впливають на стан і гарантування прав людини в умовах збройного конфлікту.

Підкреслено, що розмежування між міжнародним і неміжнародним збройним конфліктом має важливе значення для обсягу зобов'язань держав у сфері дотримання та забезпечення прав людини.

Ключові слова: збройний конфлікт, війна, міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт неміжнародного характеру, права і свободи людини, захист прав людини, міжнародне гуманітарне право, забезпечення прав людини, механізм захисту прав людини, спеціальні механізми захисту прав людини.

Naumenko A. V. The concept of armed conflict in the context of human rights protection

The article provides a comprehensive analysis of the approaches to defining the concept of “armed conflict” in the scientific literature, proposed by representatives of various areas of legal science. It is found that armed conflict is a dynamic social phenomenon, the study of which requires the use of interdisciplinary approaches and the application of methodological pluralism. It is emphasized that the study of the phenomenon of armed conflict is interdisciplinary in nature, since this concept is at the intersection of legal, political, sociological and security studies. Along with doctrinal definitions of armed conflict, the provisions of international legal acts, in particular the Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols, are also analyzed. Based on the synthesis of the identified features, a refined author's definition of armed conflict is proposed in the context of the features of human rights protection under the following conditions: armed conflict is a dynamic social phenomenon, a type of social conflict, occurs with the use of weapons or with the threat of their use, with the participation of state or non-state actors, inevitably leads to human rights violations, and in this regard requires the use of both customary (typical of peacetime) and special mechanisms for the protection of human rights. The outlined approach allows for a deeper exploration of the relationship between legal categories that influence the status and guarantee of human rights in armed conflict. It is emphasized that the distinction between international and non-international armed conflict is important for the scope of states' obligations in the field of respecting and ensuring human rights.

Keywords: armed conflict, war, international armed conflict, non-international armed conflict, human rights and freedoms, protection of human rights, international humanitarian law, ensuring human rights, mechanism for the protection of human rights, special mechanisms for the protection of human rights.

DOI: 10.33663/2524-017X-2026-17-603-612

Дата першого надходження рукопису до видання: 28.02.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.04.2026

Дата публікації: 30.04.2026